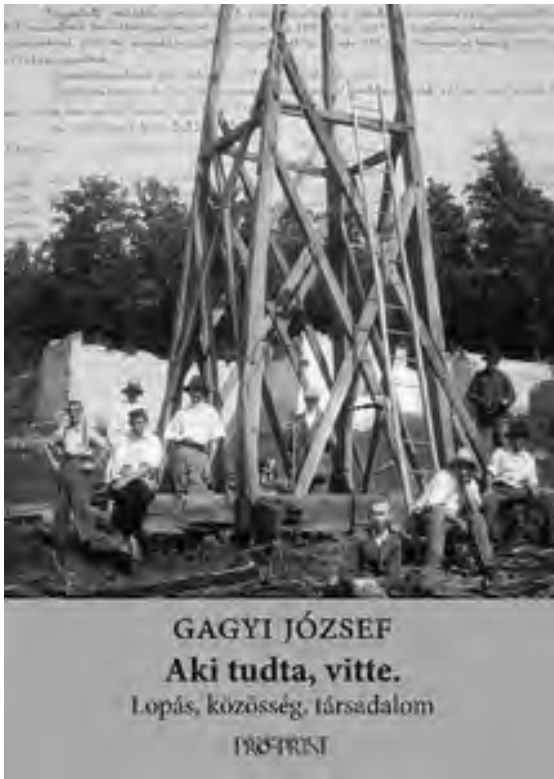

/// *Pócs Nándor*

=== **A Nyárád menti Prométheusz** ===

Gagy József: *Aki tudta, vitte.*
Lopás, közösség, társadalom.

Csíkszereda, Pro-Print, 2018. 278. o.

Köztudomású, hogy a lopás az emberiség történetében mindig szankcionált tevékenység volt. A felnőtté válás nagyon fontos mozzanata a magántulajdon tiszteletben tartásának elsajátítása, és aki ennek a követelménynek nem tud megfelelni, morális integritásában természet-szerűleg kérdőjeleződik meg. A szankció forrása lehet vallásos természetű, államilag meghatározott, esetleg népszokásokhoz kötött, ám az, hogy mi számít lopásnak, már közel sem világos. Ebben a tekintetben a „jogi népszokás” gyakorta rugalmas módon ítéli/ítélte meg az állami szempontok alapján egyértelműen lopásnak minősülő eseteket.¹ Nem is annyira az enyém-tied viszony mentén, sokkal inkább azokban a helyzetekben, amikor a javak előzetes munkabefek-

tetés nélkül válnak elérhetővé (pl. erdei gombaszedés), vagy amikor a tulajdonviszonyok határai közmegegyezéses módon elhomályosulnak (pl. lopás a téészből). A kelet-európai országokban az 1960-as években lezáruló kollektivizálás alkalmat adott rá, hogy a lopás közösség-szervező erővé és a jogi népszokás szerint el nem ítélandó

1 == Bővebben lásd: Tárkány-Szűcs, 1981: 507–779.

cselekedetté válják – állítja Gagyi József a 2018-ban megjelent munkájában. Kétségtelenül provokatív felvetés. Ugyanakkor e sorok szerzője biztos abban, hogy nincs olyan olvasó, akinek ne lenne valamilyen személyes emléke vagy otthonról, baráti társaságból hozott története bizonyos *szerezésekről* és *fizetéskiegészítésekről*. Így az alább recenzált kötet nem csak a tudományos közeg számára lehet figyelemre méltó.

Erre egyébként a szerző nyújtja a legbiztosabb garanciát, hiszen Gagyi József nemcsak a társadalomtudományok területén alkot és ír már évtizedek óta, de az antropológiai munkásságától sosem független lírájával is nevet szerzett magának. Magyarországon talán kevésbé ismert, hiszen a marosvásárhelyi kötődésű szerzőnek itthon eddig csak egy csíki és udvarhelyi hiedelemszövegeket rögzítő gyűjteménye látott napvilágot.² A 2004-ben megjelent „krízis-kötete” – bár nem klasszikus történetírói munka – a hiánypótló alkotások közé sorolandó, hiszen a székely társadalomnak a kommunista hatalomátvételre adott reakcióit összegezte, főleg a korabeli sajtóanyagokra támaszkodva.³ A lopás társadalmi jelentőségét firtató kutatásai már több, mint tíz éve alkalmat adnak különböző mélységű és terjedelmű publikációkra; ezek közül is kiemelkedik a jelen kötet bázisaként szolgáló *Ha akartam, fűtöltem, ha akartam, dúdolászgattam* címet viselő beszélgetőkönyv.⁴ Gagyi József interjúalánya az a jobbágyfalvi Balogh Pál, akinek a történetei több szempontból is alkalmasnak bizonyultak egy nagyobb lélegzetvételű monográfia megírásához. Pali bácsi 1931-ben született és 2018-ban hunyt el, tehát a romániai kollektivizálás előtti, alatti és utáni viszonyokról is személyes emlékeket őrzött. Ráadásul saját közösségének „beszélőembere”, olyan reprezentatív figurája volt, aki „*elismerten különb, mint a többiek, de nem annyira, hogy idegenné legyen, csupán annyira, hogy elfogadják és kövessék szavait, útmutatásait*” (37.). Az *Aki tudta, vitte* ugyancsak Pali bácsi történeteire épül, de ezen túl más, szintén Maros megyében gyűjtött interjúanyagot is felhasználta a szerző.

A megszólaltatott alakok azonban nem csak egyszerű adatközlők. Gagyi József Bohumil Hrabal és Tar Sándor nyomdokain haladva a munkás- és parasztemberek történeteiben jó érzékkel ismerte fel a kor erkölcsrendjét mélyen kifejező életelveket és a különböző tudattöredékeket összekötő közös pontokat. Balogh Pál és Sztrátya Domokos emlékezései ugyanis retrospektíve, de nem feltétlenül a lopás és a tulajdonhoz fűződő viszony felől álltak össze. Ez azonban nem csak a lopással mint bűnös cselekedettel szembeni (egyébként a szerző gyűjtőmunkáját is gyakran megnehezítő) pironkodásnak köszönhetően van így (27.). Inkább azzal lehet összefüggésben, hogy a magántulajdon részleges megszüntetésével felbomlott a korábbi, enyém–tied tiszteletén alapuló erkölcs, s ezért a közösségek különálló személyek és családok túlélési stratégiáira estek szét. A kutatás eredetisége abban mutatkozik meg, hogy Gagyi

2 = = Dyekiss–Gagyi (szerk.), 2016.

3 = = Gagyi, 2004.

4 = = Gagyi, 2012.

felismerte, a szocializmus immanens szándékai ellenére kialakult partikuláris érdekek a lopás rituális aktusán keresztül egy új közösséggé olvadtak össze (113–114.). Ennek a felismerésnek köszönhető, hogy a történettudomány bevett módszerei itt már elégtelennek bizonyultak, és a szerző gyakran tett antropológiai, illetve morálfilozófiai kitérőket is.

A szövegből világosan látszik, hogy nem önmagában a kollektivizálás, hanem annak az erőszakos és ésszerűtlen lefolyása teremtette meg a rituális lopás külső közegét. A romániai kollektivizálás a polikultúrás kisparaszti gazdaságokat számolta fel és a szocialista országokban is példátlanul nagy, átlagonként kétezer hektáros téészekbe szervezte őket. Ehhez nyilvánvalóan hiányoztak a szükséges termelőeszközök, amelyek beszerzése és biztosítása óriási terhet rótt a román államra. Továbbá a téészesítést ott is erőltették, ahol a földrajzi viszonyok erre nem adtak ésszerű lehetőséget; ilyen volt a Maros–Magyar Autonóm Tartomány is. Mindezek után aligha csodálható, hogy a kollektív hozamok az első néhány esztendőben kirívóan rossz eredményeket mutattak. Mivel egyes helyeken csak évi 250–300 kg búza jutott egy-egy téésztagra (kollektivistára), azok tömegével tagadták meg a beszolgáltatásokat, nem egy esetben a helyi vezetők (párttitkárok, kollektívelnökök, agrármérnökök) támogatásával (76.). Ám nemcsak az ínséges körülmények, de az ennek elhárítására tett állami kísérlet is elképesztő népmozgást idézett elő. Miközben 1963 nyarán 16 ezer Maros megyei kollektivista indult munkát keresni más vidékekre, ezzel egy időben tömegével érkeztek agronómusok és más szakemberek a rossz termelés fellendítése érdekében. S mint oly gyakran, e folyamatot egyszerre jellemezte a zűrzavar, de a kulturális fellendülés is: az urbánus gyökerű értelmiségiek falun tartása érdekében mozik és könyvtárak ezrei létesültek ekkoriban (63.). A városi miliőhöz szokott lelkék azonban így is nehezen illeszkedtek be az új környezetbe. Gondoljunk csak a *Húsz órában* feltűnő Kiss doktorra, aki évtizedek óta falun él már, de a rendelője alatt kialakított bárban mégis a pesti éjszakáról ábrándozik.

Tehát még csak nem is az általános nélkülözés (hiszen az sok helyütt korábban is fennállt), hanem a kollektivizálás erőszakos és (éppen ezért) illegitim végrehajtása írta át a lopást szankcionáló társadalmi parancsolatokat. A magántulajdon egyszerre az „eredeti szerzés” terrénumává vált. Ebben az értelemben a téészek és az állami vállalatok hasonlatossá váltak a javakból kifogyhatatlannak tűnő erdőkhöz és folyókhoz, amit még a szigorú parasztmorál sem tiltott megdézsmálni. A Gagyai József által megszólaltatott források arra mutatnak rá, hogy a közös lopások reciprok módon történő megszervezése új erkölcsrendet teremtett a kollektivista társadalomban. Az új reciprocitás alapelve a hosszú távú „kiegyenlítettlen tartozás”, ez tartja ugyanis örök mozgásban a közösségi kapcsolatokat. (47.) A reciprok kapcsolatok kizárólagos célja pedig – hangsúlyozza a szerző – nem minden esetben az áruk megszerzése, hanem a kapcsolat fenntartása, azaz a biztonság szavatolása volt. (222–223.) A rendszerváltás utáni kitekintések pedig arra a felismerésre sarkallták a szerzőt – egyúttal a parasztság eltűnését is magyarázva ezzel –, hogy a régi „rend” éppen a reciprok kap-

csolatok túlburjánzása és a magántulajdon-tudat kollektív összezavarodása miatt nem állt helyre. Ráadásul az egyenetlen privatizáció tovább növelte a társadalom amúgy is meglévő veszteségérzetét, így a lopást garantáló külső indítékok a dekollektivizálás időszakában, illetve azután is fennmaradtak. Ennek köszönhetően a szocializmus öröksége és az új közeg egyszerre lehetetlenítette el a régi paraszti erkölcs visszatértét (227.).

A szerző gondolatmenete világos, szemléletes és újszerű. Azt azonban nem tudjuk, hogy pontosan mi is volt a kutatás tárgya, illetve célja. Ha néhány személyes történet tudományos igényű magyarázata, akkor ez egy túlírt munka. Ha a parasztság eltűnése, akkor a kutatás ahhoz nem volt elég mély. Ha a lopás társadalomtörténete, akkor ahhoz túl sok szó esik a vidéki társadalom átalakulásáról. De melyik vidéki társadalomról beszélünk egyáltalán? A Maros–Magyar Autonóm Tartományban lezajlott kollektivizálás rövid ismertetésével a szerző ugyan jelezte, hogy kutatásai során elsősorban a székelyföldi viszonyokra helyezte a hangsúlyt (51–87.), ám a kötet többi részét uraló egyéb (magyarországi) példák összezavarhatják az olvasót. Ezért joggal merülhet fel a kérdés: a rituális lopás székely vagy szocialista specifikum? Balogh Pali bácsi helyi érdekű történeteiből érvényes és újszerű nemzetközi kitekintésekig jutni egyébként is nehéz feladat, tehát érdemes lett volna inkább a romániai összehasonlításokra fókuszálni. Ahogy Paár Ádám Gagyí egy korábbi kötetének ismertetésekor fogalmazott: „*A Románia társadalomtörténetét megírni szándékozó szerzőknek óvakodniuk kell tehát attól, hogy művük tárgyát az erdélyi magyar társadalom bemutatására redukálják, kiragadva azt a romániai interakciók és összefüggések komplex rendszeréből. A román társadalmon belül zajló folyamatok elhanyagolása a tárgy feldolgozásának féloldalasságához vezethet, ami nem segíti az olvasót az erdélyi magyarság mai állapotának megértésében.*”⁵ Ugyanakkor hozzá kell tennünk, Gagyí József dolgát nem könnyítette meg, hogy Romániában „*a mikrotársadalmi folyamatok és a kollektív mentalitás vizsgálata ma sem tartoznak a hivatásos és hivatalos történetírás fősodrásához*”, ahogy ezt egy másik recenzens Gagyí egy másik kötete kapcsán megjegyezte.⁶

Amennyire sokoldalú a vizsgálat, talán a rituális lopás nyelvi leleményei is megérték volna egy (al)fejezetnyi kitérőt. A népi szleng ugyanis varázslatosan fantáziadús és egy cseppet sem logikátlan. Erre utalnak azok a kifejezések, amelyek a lopás szóban rögzült negatív tartalmat finom eufemizmusok mentén fedik el. Lopni telekszomszédtól és felebaráttól bűn, mert ezekben az esetekben a tulajdonviszonyok határai világosak és éppen ezért közmegegyezéses módon tiszteletben tartandók. A lopás itt a jogi népszokás alapján is lopás, még akkor is, ha a tolvaj motivációi racionálisan (pl. szociális szempontok alapján) megmagyarázhatóak. Ámde azokban az esetekben, amikor egy egész generáció érti meg egymást, ha *szerekről, fizetéskiegészítésről, bugá-*

5 = = Paár, 2010: 207.

6 = = Bottoni, 2007: 230.

zásról, szajrézásról és titkos kártalanításról esik szó, nem (csak) a lopás nyelvi szinonimáira kell gondolnunk. A jelenségre persze a szerző is felfigyelt és a(z „önmagában közömbös”) lopás társadalmi kontextusait vizsgálva a szleng jelentőségét egy katolikus pap (!) történetén keresztül demonstrálta (142–143.). Ugyanakkor a kelleténél talán kevesebb figyelmet fordított azokra az élő folyamatokra, amelyeket a nyelv változásai tárnak fel, jelen esetben éppen a lopás kapcsán. Mivel a korabeli „társadalom igenis megfosztottnak, tehát kötelezően támogatandónak/támogatásra érdemesnek, és nem adósnak érezte magát” (155.), világlátása a mindennapi nyelvhasználatban is kifejezésre jutott. A fenti példák jól illusztrálják, a közösből elvenni már csak azért sem volt bűn, mert azt tudatosan nem a lopás szóval illették. Így a szleng egy verbális szeleppé vált, amely feloldozást adott a műveletben rejlő erkölcsi tilalmak alól. Az „eredeti szerzés” újkori formái kapcsán pedig fel sem merül, hogy a tevékenység mögött valamiféle nyelvileg is takargatnivaló szándék húzódna meg. Elég, ha csak a lomtalánítások idejére jellemző gyors tulajdonosváltásokra vagy a Nagykuságban máig élő intézményre, a böngészésre gondolunk.⁷

A lopás bűnét, amit a kollektivista argó tudatosan elhomályosítani igyekezett, a klasszikus vidéki társadalomban keletkezett egyes népdalok és mesék (szintén tudatos módon) gyakorta virtusként tüntettek fel. Erdei Ferencet idézve Gagyi József is utal rá, hogy a „*parasztságon uralkodó külső világ*”, azaz a földesurak és csendőrök képviselte „rend” megkárosítása nem minden esetben számított bűnnek, sőt! (123.) A különböző betyárballadákban és népdalokban munkakerülő zsványok irigyelt hősöként jelennek meg, mert egyfelől bátrak, másfelől pedig megleckéztetik a közösséghez nem tartozó, de a felette mégis hatalmat gyakorló uraságokat. A lázadók és ellenállók ilyenén megítélése egyébként univerzális, a városi környezetre is jellemző attitűd. Ezzel kapcsolatban érdemes megfontolni Herbert Marcusénak a polgári rend kapcsán kifejtett gondolatait: „*S az irodalomban ezt a másik dimenziót nem a vallás, a lélek, az erkölcs hősei képviselik (akik gyakran támogatják a fennálló rendet), hanem sokkal inkább olyan bomlasztó jellemek, mint a művész, a prostituált, a házasságtörő nő, a bűnöző, a száműzött, a rabló, a lázadó költő, a csibész, a bolond – azok, akik megélhetésükért nem dolgoznak meg, vagy legalábbis nem a rendes, megszokott módon.*”⁸ Vagy gondoljunk csak Regős Bendegúzra, Rideg Sándor főhősére, aki nemcsak a rendet képviselő Szabó baktert és a csendőroket, de a „határon” belül álló gazdagabb parasztokat is megleckézteti, ezzel egyébként mélyen kifejezve a szerző népi-marxista nézeteit.⁹ Az *Indul a bakterház* ikonikussá vált alakja tilosban legelteti a teheneket és lopott dinnyét falatozik. Teszi ezt azért, mert a kiszolgáltatott

7 = = Böngészni (tallózni, kalászolni) annyit tesz, mint zsákokkal és vödörökkel felpakolva kibiciklizni egy aratás utáni földdarabhoz, hogy az otthagyt/ottmaradt termésmaradékot – hosszas keresgélés árán – össze lehessen gyűjteni. A böngészés kortalanságát mutatja, hogy már a biblikus szövegek is kitérnek rá, lásd Haag, 1989: 193.

8 = = Marcuse, 1990: 80.

9 = = Rideg Sándor gondolatvilágához lásd: Bozók, 2014.

sorsát felismerő kisbojtár folyamatosan megkárosítva érzi magát, így felfogása szerint tette nem minősül bűnnek. A történet persze erős politikai gellert kap, de a stílus folytán még így is szorosan kapaszkodik a népi kultúrába, illetve a mesék világába. S miként az olvasónak az irodalomban feltűnő „szent örültek” alakjaival történő belső, személyes azonosulása törli el a bűn és a jócselekedet határait, úgy a népdalok sokszor név szerint ismert, de leginkább ismeretlen hőseinek legitimitását is a közös éneklés adja. Alkalomadtán úgy, hogy ezeket a nótákat olyanok is énekelték, akik életük során talán egyszer sem vetemedtek arra, hogy a máséból elvegyenek. A hősök és a hőstett megidézése így a külvilággal szembeni ellenállás vágya, másrészt pedig a lopás kapcsán kialakult „kettős parasztmorál” nyilvánvaló bizonyítéka volt.

Némileg ront a kötet gondolati értékén, hogy a szöveg szerkesztői nem voltak kellően alaposak. A bibliográfiában nemcsak Henri Mendras nevét, de Gagyi József 2009-ben megjelent kötetének címét is helytelenül tüntették fel. Továbbá nem világos, hogy miért ollózták a megértéséhez nélkülözhetetlen interjúszöveget az irodalomjegyzék után, illetve miért alkalmazták egyszerre a lábjegyzetelés és a szövegközi zárójeles hivatkozás rendszerét. Mindent egybevetve mégis elmondható, hogy úttörő munka született. A parasztság eltűnése és a vidéki társadalom rendkívüli mélységű átalakulása Kelet-Európa-szerte több tíz millió ember életét határozta meg visszafordíthatatlan módon. Ennek a gigantikus folyamatnak a megértéséhez Gagyi József munkája elsőrendű kézikönyv. Ami pedig a lopást illeti, majdhogy nem örök érvényű.

==== Hivatkozott irodalom ====

Bottoni, 2007

Bottoni, Stefano: Gagyi József: A krízis éve Székelyföldön 1949.
Korall, 30. sz. 230–233.

Bozók, 2014

Bozók Ferenc: Rideg Sándor karizmája. *Forrás*, 7–8. sz. 58–63.

Dyekiss–Gagyi (szerk.), 2016

Hiedelemszövegek Székelyföldről. Szerkesztette: Dyekiss Virág, Gagyi József.
Budapest, L'Harmattan.

Gagyi, 2004

Gagyi József: *A krízis éve Székelyföldön 1949*. Csíkszereda, Pro-Print.

Gagyi, 2012

Gagyi József: *Ha akartam, füttyöltem, ha akartam, dúdolászgattam. Beszélgetések Balogh Pállal*. Marosvásárhely, Mentor.

Haag, 1989

Haag, Herbert: *Bibliai Lexikon*. Budapest, Szent István Társulat.

Marcuse, 1990

Marcuse, Herbert: *Az egydimenziós ember*. Budapest, Kossuth.

Paár, 2010

Paár Ádám: Gagyi József: Fejezetek Románia 20. századi társadalomtörténetéhez.
Korall, 40. sz. 207–211.

Tárkány-Szűcs, 1981

Tárkány-Szűcs Ernő: *Magyar jogi népszokások*. Budapest, Gondolat.

Kulcsszavak

=====

mezőgazdaság, recenzió, társadalomtörténet

= **Prometheus from Nyárádmente** =

/// A BOOKREVIEW ON

József Gagyi: *Aki tudta, vitte. Lopás, közösség, társadalom.*

[Whoever could take it, took it.

Stealing, Community, Society.]

Pro-Print Alapítvány, 2019. p. 280

The author's main theory is based on the perception that stealing may create communities and in specific cases it is not regarded as a sin. How could that be? In the mid-1960's the (agricultural) collectivization in Romania profoundly changed the relations of people and property. Due to the often violent and unreasonable implementation (which did not bring higher living standards), people stopped respecting collective property. Although the communities of the „classical order” almost disappeared, through the act of „ritual stealing” new ones were created. Gagyi's primal sources were those personal stories which had been told by Pál Balogh and Domokos Sztrátya, two so called „speaking men” from a smaller region of Szeklerland, Nyárádmente. He also used archival documents and theoretical works for modelling the process that finally led to the „great vanishing” of (East-European) peasantry. Even if the task was enormous and vulnerable at some point, Gagyi's work has an outstanding importance in better understanding the last decades of the classic rural society.
